

HAJÓNAPLÓ REFIKKEL

I.

Teljesen magamra maradtam, legyen bárhol, Zomborban, Belgrádban vagy Budapesten, akárha a legsajátabb Bermuda-háromszögében süllyednék. Ariadné-fonál és íródeszka után kapkodok, valamiféle szellemi naplóra volna szükségem, írásra! Legalábbis sokkal mélyültebb olvasásra.

A versfordítás a legintenzívebb olvasásmód. Kapásból lefordítottam egy verset, bosnyák nyelvből, avagy, ha úgy tetszik, a szerbhorvát nyelv egy dél-szerbiai és boszniai dialektusából. A szerzője Refik Ličina (szül. 1956, Novi Pazar, Ex-Yu), szandzsáki/svédországi muzulmán költő. Szandzsák: több nemzeti-ségű, szegény és száraz régió Dél-Szerbiában és Montenegróban. Refik a balkáni háborúk kirobbanásának idején, a 90-es évek elején Svédországba menekült (saját bevallása szerint azért, mert rettenetesen szégyellte magát), azóta a Malmö melletti Lundban él. Évről évre kevesebbet ír, mint akit kiszikkasztott a magány.

VÄSTERVIK

*Szűk kis manzárdszoba a Strandvägenen,
útban a központtól a part felé,
a klinkertéglás, régi házban az ötös szám
alatt. Három ablaka van a kis szobának:
az egyik a térre néz, a két homlokzati
pedig az öbölre, melynek vizét még jég fedi,
noha április vége közeleg. Azért jöttem ide,*

hogy lássalak, s megnyugodva az írásnak

[szenteljem

*magam. De egyetlen sort sem írtam, mert megöl
a depresszió, mely déltájt csap le rám, mikor
kicsit kiderül és kivilágosodik, s én megpillantom
lent a téren a dupla kovácsoltvas padsoron
gubbasztva az idegeneket, cigarettafüsttel*

[behavazva.

Ez a vers a hátborzongató elmagányosodásról és az írásvágy ledermedéséről szól. Az idegenek, a külföldiek, akiket az ablakon kinézve megpillant a költő a padon ücsörögni, nem csak „szociológiai kategória”; az idegenség dere van velük jelen a metafizikaivá átváltozó verstérben. A kirekesztettek ők. A vers mértani vonalai, térmértana – utca, ház, szoba, falak, padsor – megjelenítik a kirekesztés szellemi és gyakorlati műveletét. Két hullámvonal is szerepel a versben: a befagyott öböl, valamint az idegenek „behavazottsága”, ami a buckát idézi, a hó/cigarettafüst lágy, ámbátor kihúlt puhaságát, na és a sérülékenységet. Ezzel szemben feszül a túloldali öböl szívós jege. A lágyság jegyét viseli magán a versben reflektált írásvágy is: megbékélten, nyugodtan, elengedetten írni, az írásnak szentelni magát – a készítés azonban megreked, kint reked vagy bennreked, lefagy.

A jelenség szociológiai vetülete sem elhanyagolandó azonban. Refik muzulmánként él Svédországban, ő maga szurokfeke, kinézetre is elüt a baltiaktól, kimondottan délies típus. A prózájában és verseiben is immár húsz éve reflektálja az emigráns kiszorított, kiszolgáltatott állapotát. A másság/kirekesztettség súlya húsz éve semmit sem könnyebbült.

LADIKOK

(P. Saarikoski nyomán)

Landskronában

*a reggeli napsütésben
gerincem a romoknak
vetve*

iszom a sört

töprengve

mi történt

Landskronában

*itt nincsenek emberek
az emberek elköltöztek
Landskronát
megtöltötték a külföldiek
kicsi kicsi fekete fekete
ladikok amelyek
korhadnak és
repednek
a reggeli napsütésben
a romokra támaszkodva
Landskronában*

A vers formája is kis csónakot mintáz! Maga a vers a csónak! A lélekvesztő, magyarán.

Hogy Skandináviában mi a helyzet az idegenekkel, külföldiekkel, vendégmunkásokkal, az nagy kérdés. (Gondoljunk Breivik, a norvég tömeggyilkos ügyére. Széles annak a holdudvara!) A xenofóbia és a rasszizmus, az idegentől való viszolygás ott sem kisebb, mint minálunk. Refik Szerbiában is „más” volt, már a neve elárulja, hogy muzulmán. Noha ő nem vallásos, „török” volt itthon is. A háború kezdetéig Novi Pazarban élt, ez pedig egy dzsámikkal telítődött város Szandzsákban, ahol a szerbek és a muzulmánok meg az albánok keverve élnek. Tehát ő ugyanolyan kisebbség volt Dél-Szerbiában, mint én Észak-Szerbiában, azaz a Vajdaságban. Egy szandzsáki muzulmán meg egy vajdasági magyar találkozása a boncasztalon...

II.

Nem bírom abbahagyni a versfordítást, belőttem magam költéssel, még mindig ez a bosnyák-svéd összepasszíthatatlan két félteke izgat, a hasadás a személyben, a meleg és a hideg áramlatok örvénylése. Fene se tudja, mikor üt egy-egy költészet órája az olvasóban, mesterségesen nem lehet előidézni – egyszer csak hopp, megnyílik! S vele megnyílik egy táj.

BALTIKUM

*Västervik mögött az ég
már fehér.
Az út nyelve a part mentén kanyarog.
Kavicsok. Káprázat. Csurom karsztok.*

*Kősziklák közt borókafenyők tűhegye.
Az egyikre rászáll két holló –
Hugin és Munin, fáradtan a látványtól,
mely most engem fáraszt: motorberregés,
piros táblák és nyilak röppenése,
melyek a dróthálóra mutatnak, a rénszarvasok
szaggatta lyukakra.*

*(„Rémületükben ezek a patások
epilepsziás rohamot kapnak”, írja A. Menabeus
a Tractatus de magno animali-ban.) Ha legalább
egy megjelenne, és nyílást vágna
a csömörön.*

*A dróthálóba szelek
kapnak bele. A felhők keletnek
indulnak, a Balti-tenger hullámai pedig vissza,
[északra.*

Västervik egy kisebb város Svédországban, Hugin és Munin pedig mitológiai lények, két holló, Odin isten segítői, az egyik az emlékezet, a másik a gondolkodás allegóriája. A költőnél mind a két „funkcióval” baj van, a költő nem működik úgy, mint egy autó (a versolvás sem). A versírás-versolvasás rohamszerűen üti fel a fejét. Nagyszerű kép: amint a rénszarvas hirtelen áttöri a dróthálót, miként a valós, lyukas drótháló is, melyet csak a szél rángat.

Miközben a hollók után kutattam, rábukantam az ősi skandináv ének részletére, Tandori Dezső fordításában:

*Elme és Emlékezet
nap mint nap felderíti
a földi tájakat;
aggódom, nem tér majd
vissza egyszer az Elme,
bár Emlékezetért
szívem még szorongóbb.*

Szóval ez lenne a csömör, a fáradtság, az unalom: elme és emlékezet pusztulása. Mintha itt a szorongó szív kapcsolná őket össze, s tartaná ébren.

A bosnyák költőből a Balti-tenger szorongást vált ki, mely már szinte unt szorongás, mely nem vezet sehova, semerre; végtelen, mint a nosztalgia, bár föltépni föltép.

Tán ilyen tépett sebekből, szorongató hiányállapotokból fakadnak föl a verssorok. Avagy épp a szorongás vagy más érintettség túlcordulásából. Sajátos, kínos unalomból. Ami, tudjuk Heideggertől, a metafizikai betörések állapota lehet.

III.

A világvégi, legészakibb sziget avagy a limes, ezt jelenti az *Ultima Thule* kifejezés; amin túl már semmi sincs, és/vagy a másvilág (más világ) következik. Az ókortól kezdve keresik és találják – legutóbb néhány éve neveztek el így egy újonnan felfedezett szigetcskét fönn, Északon. Olaus Magnus középkori svéd utazó, geográfus, történész és katolikus pap ilyenek látta Thulét (lásd alul). Ugyancsak ő ír arról, hogy az egyik távoli, északi sziget – talán épp az *Ultima Thule* – lakosai szándékosan hajótöréseket idéznek elő partjaik mentén (hamis jelzőtüzekkel és egyéb hamis útmutatásokkal), hogy aztán kirabolhassák a hajót, a hajótörötteket pedig megölik. Ennek a tudós papnak a pontosságra törekvő Skandinávia-térképe teli van rajzolva mindenféle cifra szörnyetegekkel. Most következzen a vers, amit lefordítottam az éjjel, kint a zombori kertben, a hűvösben, egy gomba formájú fenyőfa alatt. (Zombor nem a világ vége, hanem a szülővárosom – a világ eleje, ha-ha! –, igaz, limes, határváros, innen harminc kilométernyire van a magyar határ, melyen oly nagy buzgalommal lépegettem át fiatalkoromban. Amikor Magyarország még külföld volt, az álmok országa.)

ULTIMA THULE

A templomon túl, az utolsó kőkeretknél lefordulunk a dokkra. Itt bárkák, vitorlások bérelhetők, mondd (fehér vitorlával, amelyet gyerekkézzel rajzoltunk ügyesen, ámbár

[a valóságban

sohase láttuk), és fél nap alatt

behajózható a szigetvilág. Talán ezeket

az erős, nordikus hímeket is ki lehet bérelni,

akiknek a szeme derűsebb, mint bokájuk körül

[a víz,

amint düllesztik atletikus mellüket, ágyékukat,

[tetkóikat.

„A te szemedben szeretnék fürdeni.”

Ez szíven ütött, megszegyenített. Ahogy meg-

[szegyenít

akárhány sistergő ütés, mikor a hullám

[nekivágódik

a parti karsztnak. Mindig is féltem a víztől.

Mindig is gyűlöltem a tengert. És gyűlölöm

[a tenger

köré szőtt mítoszokat is. Kannibálok, sámánok,

szörnyetegek. Nyers, (ergo) kegyetlen istenek.

„Ezen a szigeten, így Olaus Magnus,

[a helybeliek

azokból a véres hajótörésekből élnek, melyeket

ők rendeznek meg partjaik mentén.”

[Brémai Ádám

szerint innen, kedvező széljárás esetén,

Thuláig is el lehet jutni – ország a tudás

túoldalán, ahogy egy ifjabb útleíró nevezi,

akit megtörtek hasonló félelmek.

Most sekélyebb a víz, látni a medret.

[Apró halak

tűk gyanánt szűrják át a holdszürke iszap

zsákjait. Megfordulsz, a hangok felé gázolsz,

feltűrve szoknyád üleped fölé; kincses

sziget, mely csekély vízben csapdos,

várván a fölbukó szörnyeteget...

Refik szülőföldjén, a kietlen Szandzsákban, ahol a hegységnek „Átkozott” a neve (Prokletije), nincs tenger, ott ő valóban nem láthatott fehér vitorlát. A tengertől való félelme tehát az idegenségtől való félelem, és, mint a versből kiderül, egyúttal a nőiségtől való szorongás, szorongató vágy; káprázat és rettegés. Érdekes a szégyen (és az irigység)

motívumának hangsúlyos befutása itt. A férfierzékenység vallomása ez!

A táj kitérülése egyúttal elzárkózó, befelé húzó lelki mozgással jár, és ez a vágyó-visszahúzó gesztus a nőre is vonatkozik. Humor is bujkál azonban a képben (*sekély e kéj*), illetve a világ iróniája a félnék férfiú, a sovány kis gyűtment iránt, aki sohase lesz olyan, mint a szőke bestiák.

Az ülep / kincses sziget itt ugyanolyan elérhetetlen, mint az Ultima Thule, ugyanolyan vonzó és félelmetes.

Az „apró halak tűk gyanánt szúrják át a holdszürke iszap zsákjait” („sitne ribe poput igli probadaju vreće mjesečastog mulja”) különösen komplex kép, benne az idegenség, a berzenkedés-borzongás, a tüskesség... Hasonló képet látok nap mint nap itt a csatorna vizében, melyben úszom. Én nem félek a víztől, sem az iszaptól, sem a hínártól.

Érdekes még a csapda-jelleg is: a csapdába ejtett hajótöröttek, a nő (több irányú) csábítása, a férfi húzódozó csábulása, a szemtükörben foglyul ejtett/ejtendő nő.

Annyi biztos, hogy a *limes* ugyanúgy hullámzik a világ látványában, mint a psziché holdszürke, iszapos vizeiben. És úgy tűnik, szörnyeteg is lehet a vágy tárgya! Akárcsak a rettegése.

A szégyen (felsült vágy, vágyteljesületlenség) és a tenger hullámai, világosít fel a vers, sistersgőek, és most, hogy ezt elképzelem, szinte hallom azt a jellegzetes zsziseget, sziszegést, sistersgést, amikor fölcsap a tenger vize a sziklára, és leomlik róla.

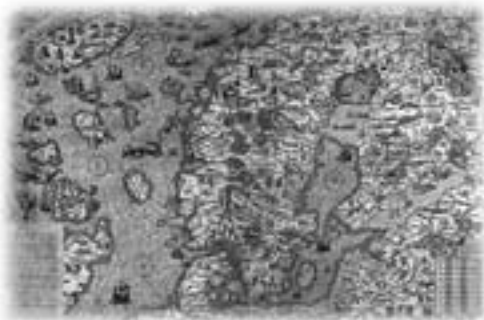
A szívben is ilyes sistersgő, sós hullámozás zajlik, nemde?

Hej, de jó verset fordítani! No, senkinek sem fordítom, nem kell ez senkinek, csak úgy, bele a vakvilágba...

IV.

Vajon a költészet lehet-e Ariadné-fonal? Hagyom, hogy vezessen. Refik északi, tengeri verseitől, balti tájaitól nem tudok tágítani, ami lehet, hogy a hőségnek is köszönhető (38 fokban írok), de valami más elvárászsoltságnak is, épp a sodortatásnak, versről

versre, képről képre és adatról adatra. Mert ezek adatok is: földrajzi nevek, tulajdonnevek, utalások, linkek (a Biblia mint posztmodern szövegtípus). Utánuk kell járni, s az internetnek köszönhetően egy pillanat alatt repülök. A káprázatot a *Carta Marina* is okozza, a már említett Olaus Magnus középkori pap csodás mesterműve; a neten nézegettem a középkort. Adat és mese egyszerre.

Valami gyönyörű – ennek a papnak is utána kéne járni, aki az ellenreformációt szorgalmazta volt a lutheranizálódó Svédországban. *Velehajózni.*

Igen ám, csak hogy a *hajótörés* foglalkoztat ma igazából reggeltől fogva. Mondhatni, erre ébredtem. Arra, hogy azon a távoli szigeten a szigetlakók hajótörést rendeztek, azaz csapdába ejtették a hajókat, hogy törjenek össze. A tegnap fordított versben (*Ultima Thule*) az áll, hogy „véres” hajótöréseket. Micsoda képsorok rejlenek ebben a tekercsben!

Na már most, a mi maimagy' „hajótörés” fogalmunk egészen kiszáradt, metaforizálódott, töprengtem, mentális, pszichés eseményekre

használjuk, lecsontozva – mekkora a fesztség az eredendő hajótörés eseménye/látványa/ félelme és a metaforikus fogalom között! Nem is élő metafora már, pusztán fogalom. Amikor *török-szakad* bennünk az eddigi, a meglévő, és nincs tovább, többek között arra a belső eseményre értjük. És: *ha török, ha szakad*: tűzön-vízen keresztül. De micsoda utat tett meg a szó, amíg eseményből metaforává, majd kiégett metaforává változott!

Mennyi van meg a fogalom alján az eredendő pánikból, a dolog elemi valóságából? Mint a teáscsésze oldalán az elszíneződés hártója, annyi. Viszont az esemény maximumisan intellektualizálódott. Pszichés és spirituális tartalmakat vett föl (pl. Caspar David Friedrichnél), majd fogalommá szikkadt.

A tenger (*more*) szó többes száma (*mora*) a szerbhorvát nyelvben homonímia, a másik jelentése az, hogy „gyötrelem, lidércnyomás”. Ezt sajnos nem tudom visszaadni a következő versfordításban.

TENGEREK

*Tengerről anyánk
átkaiból hallottunk
először:*

*„Adja Isten, hogy a Fekete-tenger
marcangolja csontjaid, fiam!”*

*Az ilyen átkok
Szezám-barlangja előtt
tápláltak fel bennünket némán.*

*És eljött a nap
és idegen szavak
megnyitották
az átok ajtaját.*

*Nézd, anyám
a te fiadat, lám
micsoda tengereket úsztak át*

*és micsoda partokat
kerítettek be
marcangolt csontjaikkal.*

Az ősi szandzsáki átokból („da Bog da ti Crno more, / sine, kosti oglodalo!”), a metaforából ez esetben valóság lett. Az említett fiak ugyanis emigrációba kényszerültek, táborlakó menekültek („izbjeglicák”) lettek a nagyvilágban, tengereken túl. A tenger (rém)mesés vágyképből medúza-arcú valóvá változott. A távolság metaforájává, mely elválaszt az anyától, az otthontól, a Déltől. A Szezám-barlangból szörnyek bújtak elő. Ez a mai verstúra jól alakul, nem?

V.

Azt is látni már, hogy a költészet mint lélekvezető ripsz-ropsz a hajótörés fenomenójánél *köt ki* (megtréfált a nyelv, rúgott egyet most), hogy a költői szó ott fakad, ahol a part szakad (ehhez képest a próza kontinentális műfaj). A költészet az áramok bepörgésénél, az örvényben, jobban szeretjük ma azt a szót, hogy az ambivalenciák kiazmusában ébred. Ott, ahol már fáj. Veszélyes, ha nem vészes mentális mezőben. De erőterben, ezt nyugodtan mondhatom, a jó poézisben érezni a megpezsdlő energiákat. Próbáld ki, bizseregni fog. Erotikus is, a jó líra mindig erotikus is, Marno azt mondaná: erekált. De mindez csak a figyelem hatására működik. A figyelem pedig beizzik és izgulni kezd. A hajótöréstől egy bakugrás a *megfeneklés* fenomenje, ami épp ellentétes az imént mondottakkal, ámde versbe törve ebből is kisugárzik az erő.

Caspar David Friedrichnél több megfeneklés-képet lehet találni, miként a hajótörésnek is mestere volt. Magány és lepusztulás, akár-

csak a romtemplomainál, és a „nincs tovább” – még az égbolt is ráfekszik a... senkire, a lélekre. (Egyébként a *Párhuzamos történetek*ben Nádas is a zátonyra futott, megfeneklett hajó képét vette elő, amikor a fiatal főhős, az egyetemista fiú krízisét ábrázolta. Oly mód, hogy a német srácban merül fel – megint rúgkapál a nyelv – a megfeneklett, törött hajó képe.) Szóval a vers energiával telíti a lepusztult, megfeneklett létállapotot, amikor ábrázolja, azaz a nyelv által animálja.

Mai fordításom:

NAPOK ÓTA A HOLTÁGBAN

*Napok óta a holtágban hervadunk
miközben a kurta kötélre fogott
szamarak szemébe lárvát köp a légy
és hőség ömlik a vesszőkön át
a Duna félájult folyamára
mely a komp ringásával párost
vonszolja a jajt odaáttra s vissza.*

Itt az akkor még szandzsáki költőm látogatást tett északabbra, netán a Vajdaságba, hiszen a Dunáról ír. Nem nagyon dobta fel, ami azt illeti. (Közben megtudakoltam tőle, azt írja, hogy Bulgáriából kelt át Romániába a Dunán. Szóval onnét a samár.) Fordítási aggodalmam adódik itt a samárral – a samárral mit csinálnak, ugye, az nem póráz, nem kantár, kikötik a szegény samarat, vagy mi?

Szamar szemén légypiszok.

...Nem folytathatom most a légy-foglaltosságot, mert én most búcsú-hangulatban vagyok, búcsúzom Zombortól, a szülővárosomtól, ahol a nyarat töltöttem.

A légy lárvát köp (gondolom, mindenki beleérti, magyarul: szarik) a samár szemébe. Így írta Refik Ličina. És erről eszembe jutott (a szemembe pottyant, mondhatni) egy idézet, amit én magam emeltem ki egy kritikámban Drago Jančar szlovén író regényéből (Gállos Orsolya fordításában): „Amikor a vízhez ért, a horizont lelapult, érthetetlen módon nyitva volt hátul és elöl, a szeme sarkában úgy érezte, talán egy hatalmas állat szeme néz rá, amely nem tud az időről, érzi

viszont a tájat, egy samár duzzadt szeme, annak erős szemgolyója.”

Ami megkapott ebben a mondatban, az a samár erős szemgolyója. Erős!

Búcsúképp ma lefényképeztem a Kanálist (itt csak így mondják, magyarul is, szerbül is), azaz a Ferenc József-csatornát, benne Duna-vízzel és Tisza-vízzel, ahol a nyarat leúsztam. Mégpedig nagy élvezettel, vízicsibék és siklók, tavirózsák közt, hínárral is küszködve.

Mindig alkonyatkor úsztam. A szagokat, nyers növényi illatokat és a víz szagát, a víz sűrű állagát, mélyzöld és fekete színeit, lassú, de erős sodrását, melynek ellene feszültem, mikor ár ellen úsztam, vagy átengedtem magam neki, az ég állagát, igen (mert sokat úsztam háton), színeit, felhőit, mozgását, sűrűsödését-ritkulását, lebocsátott forróságát vagy hűvösségét, a szél nagyon sokféle, gyengéd, meleg, hűvös és érintéseit, ezeket mind „fogtam”, ezt a vízi világot alkottam magamnak, ez volt az arcom.

Az úzás, ilyen bio-vízben, majd’ azt mondom, őslevesben, azért ez számomra a létezés nagymetaforája, folyékony esszenciája, melyről közben nem tudok gondolkodni, hanem érzékelem, és a gondolataimban is csak az érzékelés van, miközben mozognak az izmaid, a szemizmait is beleértve, mert folyton tartani kell az irányt. És látni kell közben a kígyót meg a békát meg a napot, mely szemben ment le. Nem félek egyiktől sem.

Ma a rút kiskacsával úsztam. Kis vadhatytyúval, felismertem, mert különbözött a fekete vízicsibéktől, és még télen láttam a hattyúpárt. A rút kiskacsa nem volt olyan félnk, mint a vörös csőrű vízicsibék, egy méterre volt tőlem. Jobbra nádas, balra zöld vadnövényzet. Fölöttem fecskék, a világ legkecsebb enjambement-jait röpülve.

VI.

Tavaly nyáron lefényképeztem a holdat (vagy inkább a sötétet) a zombori udvarban. Puha sötét volt. A fa azóta kiszáradt, és az idén nyáron lesújtó volt éjjel és nappal látni a csupasz ágbogait, melyek még mindig szépek, de levelek nélkül a pusztulást formázzák, különösen a kert zsongó környezetében, a

sok buja zöld közt, tényleg *memento mori* gyánánt. Úgy ültem ott a kertben, a fenyőfa alatt, hogy óhatatlanul ráláttam a csupasz koronára. Cseresznye volt. A sötétség puhaságából is elvett a kopár sziluett látványa, megtépte azt. Akár a csupasz idegek, olyanok voltak az ágak. Rájuk száradtak a rügyek tavasszal – erre ma hajnalban, indulás előtt figyeltem fel, mivel madárcák csipkedték őket.

A hajnal sajnos kimaradt az életemből – pedig a madarak olyankor a legélénkebbek –, csak ilyenkor látom, ha utazni kell. A kiszáradt fát azonban nem volt szívem lencsevégre kapni. (Jeszus, az előbb, ráesett a szemem a bekezdés első mondatára, és így olvastam: „A halál sajnos kimaradt az életemből.” Hah!)

Ma Rimbaud-val indítottam, vagyis Rimbaud egy verstöredéke köszöntött rám hajnalban, ezt kivételesen tudom fejből; éltető hatású.

*Megtaláltam újra!
Mit? Ami Örök.
A tenger, egybegyúrva
A Nappal.*

Kardos László fordítása. (Más fordításoknak is utána kell majd nézni.) Csak az első versszakot tudtam kívülről. Itthon, Budapesten ütöttem fel a régi, fekete könyvet (*A részeg hajó*), 58-as kiadás.

*Őrszem, tiszta lélek,
mormoljuk el itt
láng napok, vak éjek
vallomásait.*

Ez egy eksztatikus vers, eksztázisa azonban érckemény, és halálküszöbön született, egy nagyon veszélyes sávban, ahol az öröm halálra szánt, ezt kevés embernek adatik egy töredék-másodpercnél tartósabban megélnie, kibírnia. Itt azonban szinte látni a hajót, és a hajóról a tűző látványt, nem tévedés: látni a látványt, a költő vízióját, a víz szikrahányását.

*Ami benned ember,
ami földre von,
szétszakítva leng el,
s szállasz szabadon...*

Mondom, hogy halásáv. És azonnal József Attila jut eszembe erről, a *Könnyű, fehér ruhában*, annak is a végső képe: „Megalkotom szerelmemet... / Égitesten a lábam; / elindulok az istenek / ellen – a szívem nem remeg – / könnyű, fehér ruhában.” Merthogy ez is egy eksztatikus moccanat, magának az eksztázisnak a mozdulata, de nem a mindennapi elragadtatásoké. Hanem határhelyzetbeli (borderline), túl valamin, s a túlra szánva. Nem mondanám halált megvető, hanem inkább halálvággyal terhes bátorságnak, melybe a rémület is beleértve, mert hiszen ama szív éppen hogy nagyot dobban(t) ott.

Amikor a szem odaátra tekint át, nem tudom, mit lát. A Rimbaud-i villanás vagy képázat elfehéříti a képet.

Most elhagyom Rimbaud-t és József Attilát, visszatérek Refik Ličinahoz, mégpedig a ma fordított versét írom ide (fordítás nélkül ne müljön el napod):

ÁLOM

*Zavaros éj lesz gyertyátlan éj
izmaéli
sivotagi.
A hold áthatol a csatornarácson.
A véred – fekete szuka,
a lelked – csont.
Kakasszóra megérkezik Az,
jön, kutyákat öl.
Zavaros éj volt gyertyátlan éj
izmaéli
sivotagi.
Halottak bugyognak a rácson.*

A *gyertyátlan* az eredetiben úgy hangzik, hogy *bez svitaca*, a *svitac* lehet szentjánosbogár és mécsbogár is, és csak harmadsorban viaszgyertya. Azonban nem lehetett hosszabbá nyújtani a verssorokat. Meg ez a két kedves magyar szó derűt lopott volna a versbe, ami pedig ebben a versben nincs. Az a kis holdfény is a föld alá tér, a csatornába.

Refik Ličina költészetében nem sok utalás van az iszlámra, ez a vers kivételes, mivel hogy a muszlimok Izsákját, Izmaelt idézi meg, Ábrahám kitagadott fiát, akit a potens

öregúr Hágárral együtt, Sárája unszolására, elzavart, száműzött a sivatagba. Ahol, éhségtől és szomjúságtól gyötörtén, Hágár eldobta a fiát, mondván, hogy „nem bírom nézni a gyermek haldoklását”. „Ő maga tovább ment, és egy nyíllövésnyire leült vele szemben. Így ült vele szemben, az pedig elkezdett hangosan sírni.” Eztán következik az anyagi intervenció.

Nem tudom, a Koránban hogy van leírva ez az epizód. A Bibliában nagyon szemléletes, nagyon erős a sivatagi sírás, és a kép, amint az anya messziről nézi, a könnyeitől vagy a sötétől nem is látja a szomjúságtól is, meg immár utána, az anyja után is síró gyermeket. A bosnyák versben azonban nem esik meg az isteni beavatkozás, és nem menekül meg Izmaél. Igen gorombán „Az” jön hajnalban (a freudi *Es*, vagy valami szörnyeteg), és vérengzik, akárha vér bugyogna a csatornarácsba.

Nem lehet nem gondolni József Attila menekülő szappanosvizére. A vers vázlatában „csatornát keres, nem talál, – / a szappanosvizet eléri / az udvar kövén a halál.” A kész versben nincs csatornarács, egy ilyen menedék (?), ahova tán el lehetne bújni, ehelyett a repülés vágya szólal meg a legvégén, mégpedig, akárcsak Rimbaud-nál, a szétszaggatás (robbanás) halálos minéműségében.

Refik álmában azonban, én úgy hallom, vészterhes csönd van és rettegés. Meg vágy, vérvágy, a fekete szukáé. A Megérkező „Az” (a Küldött?) nem hoz feloldást; mézáról inkább.

Nemrég tudtam meg, hogy a bosnyák nyelvben a mézáról szónak – *kolje* – egy olyan hétköznapi jelentése is van, hogy: *kúr*. Bezony.

VII.

Szarajevóban a temetők bekúsznak a városba, ott vannak a központi parkban, a főutcán, a dzsámik körül, Szarajevóban voltaképpen nincs külön nekropolisz, lefedi az élő várost (vagy fordítva), benne foglaltatik és körbeveszi. A *mezarje* (a muszlim temető) szerves része a városnak, és itt most helye van

a szójátéknak, a halottak szervei és zsigerei együtt bomlanak az élők gyomrában lévő táplálékkal. Ez az a város, melyben a holtak valóban jelen vannak, és ez a város tényleg emészt élőket és holtakat, történelmet a jelenben. A régi, mélyülő szürke, és az új, hófehér muszlim síremlékek, a *nisánok* telepötytyözik a dombokat, dzsámiudvarokat, parkokat.

A *nisánokon* gyakran fordul elő az én születési évem. Az utolsó háború idején harmincegynéhány éves katonák sírjelei. Nézttem, persze, hogy nézttem, bámultam az 1960-as évszámot egyre-másra, meg az 1959-et, az 1956-ot, a barátaimét, meg az 1966-ot, a húgomét, a generációt, mely az utolsó balkáni háború idején lépett be a felnőttkorba, és vesztette életét ezen a küszöbön.

Abdulah Sidrannak, a híres szarajevói költőnek van egy *Moria* című verseskötete, mely elejétől a végéig gyászjelentés-versekből áll, név szerint (a költő valamennyi halottat személyesen vagy látásból ismerte), de nem a háborúban, hanem a háború után, 2000–2006 között meghalt középkorúakról és idősekről szól: „Így öli meg a háború azokat, akik azt hitték, hogy túléltek” – áll a kötet mottójában (Amir Brka költőtől). A „poszt-halál” pestisjárványként tarolt azokban az években.

(moria, ötödik éve)

*félek
hogyan ez érdekessé
és izgalmassá
válnék*

*mi
akik azt hittük
hogyan túléltek a háborút*

*minden reggel
fellapozzuk az újságot
odalapozunk
az utolsó oldalakra*

*nézzük a képeket
olvassuk a neveket*

azokét, akiket tegnap
elvitt a moria

akárha netán
önmagunk
tükrébe pillantanánk

a csodálkozástól
kiugrana a szemünk

nézzél ránk
hát nem olyanok vagyunk
mint azok
akik reszketve
sorsjegyekkel az asztalukon
böngészik a szerencse-
játék eredményeit

Ez itt most nyersfordítás volt. Szarajevóban, Belgrádban, Újvidéken a legolvasottabb napilapok végén több, olykor tíz oldalon át sorakoznak a kisebb-nagyobb, fizetett gyászjelentések („čitulje”), fekete keretben, fényképpel, névvel, siratóverssel, rövid búcsúzó szöveggel, a hozzátartozók aláírásaival. Egyszerű emberekéi, fiatalokéi, öregekéi, akik a minap hunytak el, vagy akikről haláluk évfordulóján megemlékeznek az övéik. És a reggeli kávé mellett az újságolvasó ezeket a kis fényképeket nézegeti. Napi *memento mori*.

A *morija* főnév nincs a szótárban, a népköltészetben viszont megtalálható, és a *moriti* igéből származik, ami azt jelenti, hogy „ölni, gyilkolni, pusztítani, irtani, megsemmisíteni”, én pedig a latin szót hallom ki belőle, ezért merem *moria*-ként magyarítani. A halál aratását, a járványszerűen dúló halált, a középkori kaszást jelenti.

Hogy ez most hogy jutott eszembe? Nem tudom pontosan, Szarajevó valahol mindig az eszemben van, van egy piciny parázs-szem valahol az agyamban, vagy a lelkemben, vagy a szívemben, nem tudom, hol, és azt sem, hogy miért. Ha be is temeti a hamu, azért ott pislákol, és ha bármi megráz, akkor az a hamu onnan felszáll. Tegnap Refiknek ez a verse rázott meg, pedig eleinte kissé mesterkéltnek, túl olajosan feketének, patetikusnak éreztem. Hanem a csiga, a csigasze-

dők, ez tette számomra fontossá a verset, a csigavonal és a törekeny lassúság, ellentétül a vad, agresszív mozgalmaknak.

LÉLEK

A mészárszék udvarából
sánta eb nyüszít.
Csigaszedők visítognak a temető körül,
ahol a hősök lelkei repülnek
égnek
a telefonkábel üzeneteit nyaldosván,
csigaszedők ordibálnak, a Gazilaron át
menekülnek.
Aztán békesség, a mélységek nyugalma;
a hentes a nászágyban döfi a menyasszonyt
s a kutya okád
tömjént és dukátot,
a Földközi-térség borzalmát hányja.

Nem új verse ez neki, még ifjúkori, a háború előttről való. *Gazilar* a neve a Novi Pazar-i régi temetőnek, melynek legrégebb sírjai a XVII. század legelejéről származnak. Az osztrák-török háborúban (1680-as évek) elesett muzulmán városvédők *nisánjairól* ismert, ezért emlékezik meg Refik „a hősök lelkeiről”.

Van ebben a versben egy szó: *kolje*. Ez annyit tesz, hogy „mészárol”. A hentes tkp. *mészárolja* a menyecskét, azaz: kúrja. Nem tudom, nem ez utóbbi szót kellene-e alkalmaznom inkább a fordításban.

A lélek tér-képe tehát a fönti vers, és a lélekben bizony a szörny(űség)ek is honosak. (El Kazovszkij kutyái hogyan jutottak volna eszembe szintén.) Még a szenteknél is, pl. az én szentem, Keresztes Szt. János is micsoda térképet rajzolt róla, a lélekről, a szó szoros értelmében vett térképet, hegyekkel, völgyekkel, patakokkal, szorosokkal; olyan ez a lélek-rajza egyébként, akár a női test törzse, alhas-méh-mell, és ördögi kísértésekkel teli.

Most veszem észre azonban, hogy hazakeresztünk, a Baltikumról vissza Refik déli szülővárosába, annak is az ősi temetőjébe, teliholdkor, mely besüt itt Budapesten az ablakomon.

Zombor–Budapest, 2011. aug.–szept.